

OSMANLI BURSA'SINDA TÜCCAR LONCASI VAKFI VE KREDİ FAALİYETLERİ [1693-1823]*

Samettin BAŞOL**

z

Bursa, Osmanlı Devleti'nin önemli bir üretim, sanayi ve ticaret kenti idi. Kentte emtia üretimi, loncalar halinde örgütlenmiş zanaatkarlar tarafından gerçekleştirilirdi. Üretim ıktıları, Bursa ve çevresine, İstanbul'a ve Avrupa'ya yerli veya yabancı tüccar eliyle ulaştırılırdı. Şehirde, ticarete etkin bir rol üstlenmiş tüccar da lonca çatısı altında faaliyetini sürdürürdü. Tüccar loncası aynı zamanda *taciran hirfeti vakfı* adıyla bilinen vakfı kurmuştu. Vakıf yönetimi, parasal işlemlerini, yıllık mali hesap bilançolarını, dönem dönem kadının teftişine sunar ve onaylatırdı. Bu çalışmada vakfın, vakıf muhasebe defterlerinden izlenebilen yapısı araştırıldı ve değerlendirildi.

Anahtar Kelimeler: Bursa, Tüccar Loncası, Hirfet Vakfı, Vakıf Muhasebe Defteri, Kredi

WAQF OF MERCHANT GUILD AND ITS CREDIT ACTIVITIES IN OTTOMAN CITY BURSA (1693-1823)

Abstract

Bursa was an important production, industry and trade city of the Ottoman State. The commodity production in the city was carried out by artisans who were organized in a lonca. Production outputs were delivered to Bursa and its surroundings, to Istanbul and Europe by local or foreign merchants. The merchant who played an active role in trade in the city, also continued to operate under the guild roof. The merchant guild also established the foundation known as the Taciran Hirfeti foundation. Foundation management presented and approved its monetary transactions, annual financial account balances, and periodic kadi's inspections. In this study, the structure of the foundation's accounting books was investigated and evaluated.

Key Words: Bursa, Merchant Guild, Hirfet Foundation, Waqf Account Book, Credit.

I. GİRİŞ

1. Konunun Tanıtımı, Amacı ve Sınırları

Osmanlı tarihiliğinde, sosyo-iktisat tarihine ait konular, son yıllarda hızla gndeme gelmekte nicel ve nitel olarak işlenmektedir. Vakıf meselesi de bu yndeki konulardan biridir. Türkiye'deki arşivlerde, vakfiye ve evkaf tahrir defterleri dışında

* Bu alışma, 19-22 Mayıs 2017 tarihlerinde Karadağ'ın Podgorica Şehrinde düzenlenen *Mediterranean International Conference on Social Sciences by UDG* adlı sempozyumda sözlü bildiri olarak sunulmuş, sonrasında ek bilgi ve değerlendirmelerle genişletilerek yeniden düzenlenmiştir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, e-posta: samettin.basol@gop.edu.tr. ORCID: 0002-2938-324X.

vakıfların mali, iktisadi ve sosyal cepheleri hakkında bilgi veren hacimli sayıda belge ve defter koleksiyonu mevcuttur¹. Bu tür arşiv malzemesinden birisi de *vakıf muhasebe defterleridir*.

Osmanlı klasik döneminde vakıflar, kamu hizmetlerini üstlenen ve kamu yararına çalışan kurumlardı. Bu yüzden devlet, vakıfları, yerelde devletin ve adaletin temsilcisi sayılan kadılar aracılığıyla denetlerdi. Bunun için vakıf yöneticisi olan mütevellî, vakfın yıllık mali tablosunu kadının incelemesine ve onayına sunardı. Kadı, vakfın muhasebesini görür, inceler, eğer faaliyetlerde ve kayıtlarda bir usulsüzlük yoksa bunu onaylardı. Böylece vakıf yönetimi tarafından hazırlanan vakfın muhasebesi, kadı tarafından incelenip onaylandıktan sonra şer'î sicile kaydedilirdi. Anlatıldığı üzere vakıf muhasebe evrakı veya defterleri de oluşmaya başladılar. Süreç içerisinde, yıl yıl vakıfların tekrar mali teftişi ve kayıtları yapıldıkça, siciller arasında yeni vakıf muhasebe defterleri ortaya çıkardı.

Bursa şehri, tarihleri 15. yüzyılın ikinci yarısına uzanan zengin bir şer'iyeye sicil defteri koleksiyonuna sahiptir (Hızlı, 2003: 369). Bu sicillerin bir bölümü, kentteki vakıfların değişik yıllara ve dönemlere ait muhasebelerini içeren *vakıf muhasebe defterlerinden* oluşmuştur². Defterlere yansıyan ve Bursa kadısı tarafından onaylanan muhasebelerden biri de tüccar esnafının ortaklaşa kurduğu lonca bağlantılı vakfa aittir. Vakıf, şehirdeki tacir zümresinin çeşitli giderleri ve etkinlikleri için kurulmuştur.

Bursa tüccarının kurduğu vakfın hesap ve kayıtları, 32 adet şer'iyeye siciline (vakıf muhasebe defterine) yansımıştır. Makalede, söz konusu defterlerdeki veriler incelenmiş, bunlardan hareketle vakfın mali-iktisadi ve sosyal yapısına dair bulgular değerlendirilmiştir. Dolayısıyla araştırma, öncelikle Bursa şehri ölçeğinde, vakıf

¹ Vakıf kurumuna ilişkin değişik türdeki defter, defter serisi ve belge türlerinin tanıtımı için bkz. Kayhan Orbay, "Vakıfların Bazı Arşiv Kaynakları (Vakfiyeler, Şer'iyye Sicilleri, Mühimmeler, Tahrir Defterleri ve Vakıf Muhasebe Defterleri)", *Vakıflar Dergisi (VD.)*, sayı: 29, Ankara, 2005, s. 27-41; Mustafa Alkan, "Türk Tarihi Araştırmaları Açısından Vakıf Kayıtları Arşivi", *VD.*, 30, Ankara, 2007, s. 1-34; Samettin Başol, Mevlüt Çam, "Kesif ve Tamir Belgelerinin Osmanlı İktisat Tarihi Açısından Önemi (Konya Şer'iyeye Sicillerinden Örneklerle)", *OTAM*, sayı: 27, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 2011, s. 1-26; Mevlüt Çam, "Vakıf Araştırmaları Açısından Vakıf Hazine (Atik) Defterleri ve Önemi", *VD.*, 47, Ankara, 2017, s. 45-65. Hasan Demirtaş, "Vakıf Araştırmalarında Kaynak Olarak Hurufat Defterleri: Kangırı Örneği", *VD.*, 37, Ankara, 2012, s. 47-92.

² Bursa'da tesis edilen vakıflardan çoğunun kayıtları ve faaliyetleri 1542-1892 yılları arasına, 350 yıllık bir zaman dilimine yayılmıştır. Bu süreçte bahsi geçen vakıfların yıllık bilançoları ve kredi kayıtları pek de düzenli olmayan aralıklarla mali teftiş amacıyla kadıya sunulmuş, onun onayından sonra vakıf muhasebe defterlerine işlenmiştir. Bursa şehrine ait yetmiş civarında şeriye sicili, diğer vakıflarla birlikte hıfız vakıflarının da muhasebe kayıtlarını içermektedir. Bursa vakıf muhasebe defterlerinin genel tanıtımı hakkında bkz. Samettin Başol, "Bursa Sicilleri Arasındaki Vakıf Muhasebe Defterlerine Genel Bir Bakış -İktisadi, Mali Özellikleriyle Tanıtım ve Değerlendirme-", *Vakıf ve İktisat Sempozyumu [Sempozyum Bildirileri Kitabı]*, (Ed. Mehmet Kurtoğlu), Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2014, s. 151-164.

muhasebe defterleri üzerinden yürütülmüştür. Çalışmanın tarih aralığını ise elde mevcut muhasebe defterlerinin yılları belirlemiştir.

2. Konuya Dair Öncül Çalışmalar

Günümüzde, vakıf kurumunu ve Osmanlı coğrafyasındaki vakıfları çeşitli yönleriyle ele alan zengin çalışmalar mevcuttur³. Vakıf yayınlarının sayısal çokluğuna rağmen, bir kurumun veya dönemin, vakıf muhasebeleri üzerinden ele alındığı araştırmalar görece yeni ve sayıca yetersizdir⁴. Bununla birlikte Bursa'daki vakıfları, muhasebe kaynakları üzerinden değerlendiren çalışmalar da görülmektedir. Söz konusu araştırmaları yürüten isimler arasında Çizakça (1995: 313-354; aynı yazar, 2004), Çiftçi (2004a), Gerber (1988) ve Orbay'ı (2007: 125-158; 2011: 293-322; 2012a: 23-42; 2012b: 65-84) zikretmek gerekir. Bursa şehri, Osmanlı dönemi boyunca, ipekli dokuma üretimi, ticareti ve çeşitli iş kollarıyla öne çıkmış bir kenttir. Bu yüzden şehirdeki ticaret ve esnafa ilişkin araştırmalar da göze çarpmaktadır (şunlara bakılabilir. İnalçık, 1960a: 45-102; aynı yazar, 1960b: 131-147; aynı yazar, 1969: 97-140; Yediyıldız, 2003; aynı yazar, 2006: 131-138; Koyuncu, 2008; Düzbakar, 2009: 44-57; Öztürk, 2016). Ancak yapılan yayımlardan pek azı, şehirde kurulan esnaf/hirfet vakıflarına yönelmiştir (bkz. Faroqhi, 2003: 133-151; Koyuncu Kaya, Başol, 2017: 25-44;

³ Türkçe ve yabancı dillerde yayımlanmış vakıf konulu çalışmaları içeren, konularına göre tasnif edilmiş geniş kapsamlı bir vakıf bibliyografyası için bkz. Hüseyin Çınar, Miyase Koyuncu Kaya, *Vakıflar Kaynakçası*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2015.

⁴ Bu konudaki çalışmalar iki ana kola ayrılmaktadır. Birinci alanda, vakıf muhasebe defterlerini tanıtan yayınlar bulunmaktadır. Bu tür çalışmalara örnekler şunlardır: Galip Eken, "Osmanlı Sosyo-Ekonomik Tarihinin Kaynaklarından Vakıf Muhasebe Defterleri", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 4, (1), 2000, s. 75-82; Ali Açikel, "Tokat Kazası Vakıf Muhasebe Defterleri (1880-1920)", *Osmanlı Öncesi ve Dönemi Tarihi Araştırmaları II*, (Editörler: İlhan Şahin, Hikari Egawa, Emine Erdoğan Özünlü vd.), İstanbul Esnaf Odaları Birliği Yayını, İstanbul, 2014, s. 773-786; Samettin Başol, "Bursa Sicilleri Arasındaki Vakıf Muhasebe Defterlerine Genel Bir Bakış - İktisadi, Mali Özellikleriyle Tanıtım ve Değerlendirme-", *Vakıf ve İktisat Sempozyumu [Sempozyum Bildirileri Kitabı]*, (Ed. Mehmet Kurtoğlu), Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2014, s. 151-164; Kayhan Orbay, "Yerel İktisadi ve Sosyal Tarih ve Kurumsal Tarih Kaynakları Olarak Vakıf Muhasebe ve Müfredat Defterleri", *XV. Türk Tarih Kongresi*, (Ankara: 11-15 Eylül 2006), *Kongreye Sunulan Bildiriler*, IV. Cilt, I. Kısım, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2010, s. 813-823.

İkinci alanda ise belirli vakıf kurumların muhasebe defterleri üzerinden yürütülen çalışmalar yer almaktadır. Örnekler için bkz. Ömer Lütfi Barkan, "Süleymaniye Cami ve İmareti Tesislerine Ait Yıllık Bir Muhasebe Bilançosu 993/994 (1585/1586)", *VD.*, 9, 1971, s. 109-161; Salih Pay, "Osman Gazi Vakfı'nın Muhasebe Kayıtları", *Uluslararası Orhan Gazi ve Dönemi Sempozyumu (8-9 Nisan 2011)*, *Orhan Gazi ve Dönemi*, (Ed. İsmail Selimoğlu), Bursa, 2011; Çiğdem Gürsoy, "Ömer Hüsameddin ve Mehmed Vahid Efendilerin Para Vakıflarının Muhasebesi 1902-1936", *VD.*, 37, Ankara, 2012, s. 167-192; H. Hüsnü Koyunoğlu, "Para Vakıfları: Muhasebe Defterlerine Göre 17. Yüzyıl İstanbul Uygulaması", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 8, (1), 2008, s. 253-304; Kayhan Orbay, *Bir Kriz Döneminde Amasya'daki Sultan II. Bayezid Vakfı'nın Mali İdaresi (1594-1657)*, Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2001.

Gümüştaş, 2017). Buradan hareketle makale, Osmanlı Bursa'sında tüccarların kurduğu hırfet vakfını konu edinmiştir.

3. Hırfet'in Anlamı ve Osmanlı'da Hırfet Vakıfları

Hırfet terimi sözlükte, sanat, meslek (Devellioğlu, 1993: 372) anlamında geçmekle birlikte genel olarak esnaf ve sanatkarların oluşturduğu topluluk manasında kullanılır⁵. Buradan türetilen *erbâb-ı hırfet* bir sanat veya zanaatla uğraşan esnaf grubu olarak bilinir (Şemseddin Sami, 2010: 544). Aynı şekilde *ehl-i hıref* sözcüğü de sanat sahibi kişileri ifade eder. Osmanlı döneminde ehl-i hıref kavramı, küçük el sanatlarıyla uğraşan sanatkar ve zanaatkarları tanımlamak için kullanılmıştır⁶. Dolayısıyla el emeğine ve işçiliğine dayanan hemen her türlü üretim faaliyeti, hırfet kapsamında değerlendirilmiştir. İncelenen muhasebe kayıtlarında, Bursa'da ticaretle uğraşanlar da diğer esnaf grupları gibi hırfet olarak görülmüş ve kurdukları vakıf *Taciran Hırfeti Vakfı* ya da *Tüccaran Hırfeti Vakfı* olarak kaydedilmiştir.

Esnaf grupları, çeşitli ortak ihtiyaçları karşılamak veya hayır işlerini içeren sosyal yardımlarda bulunmak amacıyla hırfet vakıfları kurarlardı. Bu vakıflara esnaf sandıkları da denirdi. Belirli bir hırfet gurubuna bağlı esnafın, bir araya gelerek paralarını vakfetmeleri yoluyla oluşturdukları esnaf sandıkları, para vakfı (nukud vakfı) sistemiyle çalışırdı. Mahallelere ve köylere ait avarız vakıflarında olduğu gibi hırfet vakıfları da oluşturdukları para vakıfları sayesinde ihtiyaç sahiplerine kredi verir ve yıl sonunda bu işten bir gelir elde ederdi. Esnafa ait bu vakıflardan kredi alan şahısların aynı iş kolundan olması ya da zanaatla uğraşması gerekmezdi. Esnaf vakıflarının sermayelerini işletmeleri sonucu elde ettikleri gelirlerle, loncada yemek yedirilir, muhtaç esnafa yardım edilir, yakın mahallerdeki çeşmeler onarılır, buldukları mekâna yakın camilerin görevlilerine maaş verilir veya mevlit okutulurdu. Vakfın geliri, bu türden hayır alanlarına aktarılırdı. Ayrıca değişik dönemlerde, özellikle savaş zamanlarında merkezden sıklıkla ve gelişigüzel gönderilen avarız türü vergi emirlerini karşılamak ve bu vergileri ödeme konusunda hazırlıksız yakalanmaktan kurtulmak için yine bu gelirler kullanılırdı (Çiftçi, 2004a: 91-92).

⁵ Bir başka sözlükte hırfet, *sanat, ticaret veya ziraat gibi bir uğraşı ile geçimini kazanma yolu* olarak tarif edilmiştir. Fehmi Yılmaz, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul, 2010, s. 243. Kelimenin çoğulu ise *'hıref'* tir.

⁶ Ehl-i Hıref bir terim olarak kullanıldığında ise; Osmanlılarda, devlet ve saray teşkilatında, sarayda devlet adına görev yapan çeşitli sanatkar ve zanaatkarlardan oluşan bir teşkilatı ifade ederdi. Osmanlı sarayında Ehl-i Hıref teşkilatı için bkz. Pelin Filiz Bozcu, *Osmanlı Sarayında Sanatçı ve Zanaatçı Teşkilatı Ehl-i Hıref*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Uzmanlık Tezi, İstanbul, 2010; Hülya Kalyoncu, "Ehl-i Hıref-i Hassa Teşkilatının Osmanlı Kültür ve Sanat Yaşamındaki Yeri ve Önemi", *The Journal of Academic Social Science Studies International Journal of Social Science*, Number: 33, 2015, p. 279-294; Süleyman Kırmıtay, *XV ve XIX. Yüzyıllar Arasında Osmanlı Saray Sanatı Teşkilatı*, İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 1996; Filiz Çağman, "Mimar Sinan Döneminde Sarayın Ehl-i Hıref Teşkilatı", *Mimar Sinan Dönemi Türk Mimarlığı ve Sanatı*, (Yay. Haz. Zeki Sönmez), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1988, s. 73-77.

Zanaat loncalarının önemli yükümlülüklerinden biri, savaş zamanlarında üyelerinden bir kısmını *orducu esnafı* adıyla sefere gönderme zorunluluğuydu. Osmanlı devlet teşkilatı, sefer organizasyonu ve esnaf kanunnamelerine göre şehirlerdeki yerleşik hemen her esnaf kolu, içlerinden ordu için belirli sayıda orducu esnafı çıkarır ve bunların masraflarını ortaklaşa karşılardı⁷. Bu mükellefiyetin temeli, avarız vergisine dayanırdı. Seferdeki askerin mütenevvi ihtiyacının karşılanabilmesi için zanaatkârlardan yararlanılır ve sefere katılan çeşitli meslek erbabı esnaftan belli sayıda kimseler, orduyla birlikte hareket ederlerdi. Başlangıçta sistem bu şekilde işlerken, 16. yüzyılın sonlarından itibaren fiilen orduya katılmanın yanında, bu yükümlülük karşılığında belirli bir para ödemek suretiyle orduculuk görevinin yerine getirildiği de görülmekteydi (Çiftçi, 2004a: 92). İşte hırfet vakıfları, loncaların bu türden giderleri için de ödeme yapardı.

Avarız vakıfları, bir vakıf kuruluşun, köy veya mahallenin parasal açıdan desteklenmesi, ortak ihtiyaçlarının karşılanması gayesiyle yöredeki hayırseverlerce kurulurdu. Bu tür vakıflar gerektiğinde yoksul kişilere yardım eder, vergisini ödeyemeyen hanelerin vergisini öder⁸, ihtiyaç sahiplerine kredi sağlar, köyün, mahallenin ortak ihtiyaçlarını karşılardı. Hırfet sandıkları da zanaatkâr loncaları ve üyeleri için yukarıda sayılanlara benzer dinî, hayrî, toplumsal ve iktisadî gayelerle tesis edilip yaygınlaşmıştı. 18. yüzyılda Bursa'da lonca bağlantılı para vakıflarının sayısı oldukça fazlaydı. Faroqhi, kentteki para vakıflarının yaygın oluşunun sebeplerinden birini, şehrin gıda ve tekstil üretimi ile ticarete, payitaht İstanbul'un tedarikçisi olmasına, bu yüzden de şehre düzenli bir para akışının sürmesine bağlar (2003: 142).

4. Tüccar Hırfeti Vakfı'nın Tanıtımı

Hırfet vakfı, lonca çatısı altında örgütlü, aynı mesleği icra eden bir grup esnafın öncelikle loncalarının ihtiyaçlarını karşılama amaçlı kurdukları vakıftır (Koyuncu Kaya, 2014: 462). 1693 yılı Mart ayında Bursa'da lonca üyesi olan bir grup yerli tüccar⁹, diğer esnaf loncalarında olduğu gibi meslektaşlarıyla müşterek yeni bir vakıf kurdu. Kurulan vakfın adı *Taciran Hırfeti Vakfı* veya *Tüccaran Hırfeti Vakfı* olarak kayıtlara geçti¹⁰. Vakıf, genel bilinenin aksine bir ya da birkaç kişi adına değil, tüccar taifesinin

⁷ Orducu esnafı hakkında geniş bilgi için bkz. Bülent Çelik, *Osmanlı Seferlerinin Lojistik Sorunlarına Kentli Esnafın Getirdiği Çözümler: Orducu Esnafı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Yeniçağ) Tarihi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara, 2002.

⁸ Halkın karşı karşıya kaldığı vergi problemleri için bkz. Alpaslan Demir, "Osmanlı Devleti'nde Vergilerin Göçlere Etkisi ve Kayıp Köyler Meselesi", *Dede Korkut'un İzinde 30 Yıl Prof. Dr. Üçler Bulduk'a Armağan Türk Tarihine Dair Yazılar* (Editör: Alpaslan Demir), Gece Yayınları, Ankara, 2017, s. 441-472.

⁹ Vakfı kuran tüccarların, şehirde tüccar loncası üyesi oldukları düşünüldüğünde, bunların o şehirde ikamet eden/yerleşik ve iş yapan tüccarlar (tacir-i mütemekkin) zümresi olması muhtemeldir. Zira başka ülkelerden ya da şehirlerden gelen gezici tüccarın, bir şehirde ortak bir vakıf kurması pek mümkün görünmemektedir.

¹⁰ Muhasebe kayıtlarında vakfın tam başlığı şöyle geçmektedir: *Muhasebe-i mahsulat ve ihracat-ı evkaf-ı Müslimin bera-yı ta'amiye ve tekâlif-i hırfet-i tüccaran der Brusa ...*

adına daha doğrusu tüccar loncası adına¹¹ tesis edilmiştir¹². Bursa şehir halkı için bu uygulama yaygın ve alışıldık bir durumdu. Zira Bursa'da esnaf kollarının hemen her birinin böyle ortaklaşa kurdukları birer hırfet vakfı vardı. Öyle ki, şehirdeki değişik esnaf-zanaatkar gruplarından elliye yakını, kendi loncaları adına birer hırfet vakfı kurmuştu¹³. Hatta büyük ölçekli ve kalabalık üyeli loncalar bazen de iki ayrı vakıf ikame etmişti¹⁴.

Vakfın kurulduğu yıldaki öncelikli amacı tüccar esnafının Ordu-yı Hümayun yükümlülüğü içindi. Muhtemelen içlerinden çıkardıkları ve orduya gönderdikleri tüccar esnafının/orducu esnafının giderlerini ortaklaşa karşılamak için kurulmuştu. Zira hırfet vakfının tesisi –ya da ilk muhasebe kaydı– 1683-1699 devri olaylarına tam da Viyana yenilgisi sonrası savaş dönemine denk düşmektedir. 1693 yılında, lonca vakfının 70 kuruş ana parası vardı ve bu meblağ yıl boyunca kredi olarak işletilmiş, 7 kuruş gelir elde edilmişti. Vakfın senelik kazancı olan 7 kuruş ise tüccar loncasının Ordu-yı Hümayun ödeneği için harcanmıştı¹⁵.

İlk muhasebe kaydına göre vakıf, Ordu-yı Hümayun'daki tüccar esnafı için kurulmuştu¹⁶. Ancak bu belgeden sonraki tüm muhasebe kayıtlarında vakfın amacı, *tekâlif ve taamiye* şeklinde belirtilmiştir¹⁷. Buradan vakfın, tüccar loncasının çeşitli

¹¹ Zanaatkar loncalarının, tüzel kişilik hükmünde sayılan lonca adına vakıf kurmalarında İslam ve Osmanlı hukukunda herhangi bir sakınca ya da engel yoktur. Zira gerçek şahıslar gibi hükmî şahıslar da vâkıf olabilirdi. Loncaların vakıf kurabilmesi için bütün üyelerinin rızası gereklidir. Hırfet vakfı, ilgili loncanın ancak ortak kararıyla teşkil edilir. Ancak lonca idarecisinin de hırfeti adına vakıf kurması mümkündür (Akgündüz, 1996: 182).

¹² Bu vakfın kuruluş belgesi olan vakfiyesi tespit edilememiştir. Genelde mahalle/köy avarız vakıflarının vakfiyeleri tespit edilebilmektedir. Kişilerin avarız vakıflarına bağışladıkları çeşitli menkul ya da gayrimenkuller vakfiyelerde görülebilmektedir. Ancak, bir hırfet vakfının kuruluş şartlarını içeren vakfiyeye ve kuruluş tarihine henüz tarafımızdan rastlanamamıştır. Suraiya Faroqhi de loncalarla ilgili çalışmasında, defterlerin, böyle bir lonca vakfının ilk başta nasıl kurulduğuna, bağışçılara ve kuruluş tarihine ilişkin hiçbir bilgi vermediğini dile getirmiştir (Faroqhi, 2003: 143-144).

¹³ Vakıf muhasebe defterlerinden tespit edilebildiği ölçüde Bursa'da meslek loncaları adına vakıf kurmuş esnaf grupları şunlardır: Alacacılar, Arpacılar, Attarlar, Bakırcılar, Bedesteciler, Belediciler, Berberler, Bezzazlar, Bıçakçılar, Boyacılar, Demirciler, Çilingirler, Çıkrıkçılar, Dikiciler, Eskiciler, Futacılar, Haffaflar, Havlucular, Helvacılar ve Kebapçılar, Hurdacılar, Kalaycılar, Kavukçular, Kazzazlar, Keçeciler, Keresteciler, Kökboyacılar, Kundakçılar, Kuyumcular, Kürkçüler, Leblebiciler, Muytablar, Nalbantlar, Nalçacılar, Peştamalacılar, Postacılar, Sahafılar, Sarraçlar, Semerciler, Sipahiler, Şerbetçiler, Tabancacılar, Tabdehler, Takkeciler, Terziler, Tüccarlar, Oturakçılar, Yorgancılar.

¹⁴ Şehirdeki hırfet guruplarından haffafan-ı kebir ve semerciyen hırfetleri de lonca bağlantılı ikişer vakfa sahipti (Çiftçi, 2004a: 94).

¹⁵ Bkz. *Muhasebe-i mahsulat ve ihracat-ı evkaf-ı Müslimin bera-yı ordu-yı hümayun be-hırfet-i taciran der Brusa ... (Bursa Şerhiye Sicili (BŞS.), Defter nr. B 169, s. 23a. Tarih: 1693).*

¹⁶ Bkz. yukarıdaki dipnot açıklaması.

¹⁷ Sonraki kayıtlarda vakfın amacı ... *bera-yı ta'amiye ve tekâlif-i hırfet-i tüccaran der Brusa ...* şeklinde ifade edilmiştir.

Osmanlı Bursa'sında Tüccar Loncası Vakfı ve Kredi Faaliyetleri [1693-1823]

ihtiyaçları, vergi ödemeleri ve yemek pişirme/dağıtma giderleri için oluşturulduğu söylenebilir.

Ortak bir esnaf sandığı niteliği taşıyan tacir loncası vakfı, aslen bir para vakfı türünde kuruludur. Yani sermayesi yalnız nakit paradan müteşekkildir. Benzer kurumlarda olduğu gibi vakfın anaparası (asl-ı mal/kasadaki para), kişilere yıllık kredi verilerek işletilmiş, belirtilen yolla vakfa gelir temin edilmiştir¹⁸. Elde edilen nema, vakfın hizmet amaçlarına harcanmıştır.

Vakıf, 1693-1823 yılları arasında varlığını ve faaliyetini sürdürmüştür. Vakfa ait mali kayıtlar 1693'ten 1750 yılına kadar 57 yıl sessiz durumda kalmıştır. Verilen tarihten sonra ise kurumun muhasebesi, bazen art arda gelen yıllarda bazen de kısa veya uzun aralıklarla sicillere işlenmiştir. Mali bilançonun Bursa kadısı tarafından onaylanıp tahrir edildiği son tarih ise 1823 yılıdır¹⁹. Böylece söz konusu hırfet vakfının 130 yıla yayılan mali serüveni de ortaya çıkmıştır.

Vakıfların idaresinden sorumlu görevliler mütevellilerdir. Tüccar hırfeti vakfının yönetiminde değişik dönemlerde yedi müteveli görev yapmıştır. İdarecilerden ilki Ali Çelebi, sonuncusu ise Hacı İbrahim'dir. Yöneticilerin unvanlarına bakılırsa bu kişiler, toplumda öne çıkmış saygın ve güvenilir kişilerdir. Zira bunlardan dördü *elhac*, biri *seyyid*, dördü de *ağa* unvanı taşımaktadır. Mütevellilerin görev yaptıkları yıllar ve görev süreleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir. Eğer kayıtlarda bir yanlışlık yoksa ve aynı kişi ise, tevliyet görevini en uzun süre ilk müteveli Ali Çelebi yürütmüştür. Mütevellilerden Ali Ağa ve Hacı İbrahim dışındaki diğer yöneticilerin uzun süre görevde kaldıkları görülmektedir. Tabloya bakıldığında, genel olarak tüccar loncası vakfının düzenli bir yönetime sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Kayıtlarda, mütevellilerin tüccar taifesinden olup olmadıklarına dair herhangi bir iz yoktur. Oysa kethüdada olduğu gibi ticaretle uğraşan, lonca üyesi meslektan bir kişinin tüccar hırfeti vakfına idareci olması akla daha yatkındır. Burada iki ihtimal

¹⁸ Kasadaki paranın kişilere borç/kredi verilerek işletme ve gelir elde etme usulü, klasik dönemde Osmanlı dünyasındaki hemen tüm vakıflarca bilinen ve uygulanan bir sistemdi. İlgili konuda örnekler ve bilgi için bkz. Ömer Lütfi Barkan, E. Hakkı Ayverdi, "Faizle İşletilen Para Vakıflarına Aid Kayıtlar", *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 953 (1546)*, İstanbul, 1970, s. giriş; Neşet Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Riba-Faiz Konusu, Para Vakıfları ve Bankacılık", *VD.*, 9, 1971, s. 39-66; Cafer Çiftçi, "18. Yüzyılda Bursa'da Para Vakıfları ve Kredi İşlemleri", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 23 (36), 2004, s. 79-102; Süleyman Kaya, "Para Vakıflarının Nakit İşletme Yöntemleri", *İlmi Etütler Derneği Vakıf, Hukuk ve Toplum Seminerleri*, İlmi Etüt Derneği (İlem), 20 Nisan 2013, İstanbul, 2013, (sözlü sunum); Hamza Keleş, "Osmanlılarda 19. Yüzyıldaki Para Vakıflarının İşleyiş Tarzı ve İktisadi Sonuçları Üzerine Bir Çalışma: Karacabey (Mihaliç) Kazası Örneği", *G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21, (1), 2011, s. 189-198; İsmail Kurt, *Para Vakıfları: Nazariyat ve Tatbikat*, İstanbul, 2015; Tahsin Özcan, *Osmanlı Para Vakıfları: Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2003.

¹⁹ BŞS., nr. B 308, s. 77b. Tarih: 1238/1823. Bu tarihten sonra vakfın muhasebe kayıtları, şer'iyye sicillerinde izlenememiştir. Buradan hareketle, vakfın akıbetinin ne olduğu izaha muhtaçtır. Buna yönelik birkaç husus, ihtimal dahilindedir. Vakıf kapanmış olabilir, zamanın şartlarından vakfın maliyesi tutulmamış veya defterlere yansımamış olabilir.

düşünülebilir. Birincisi, mütevellilerin adlarının yazımında, aynı loncadan oldukları ve tanındıkları düşünülerek tacir/tüccar unvanının kullanılması ihmal edilmiş olabilir. Bunun yanında mütevellileri betimleyen elhâc, seyyid, ağa gibi diğer unvanlar isimleriyle birlikte yazılmıştır. İkinci görüşe göre bir lonca vakfına idareci olmak için aynı iş kolundan veya aynı loncadan olma şartının bulunmadığına hükmetmek gerekir. Zira müteveli olma durumu, esnaf olmaktan daha farklı değerlendirilmelidir. Çünkü, esnafın belirli bir alanda uzmanlığı vardır, ama mütevellilik için böyle bir uzmanlık şartı gerekmemektedir. Muhtemelen o dönemde güvenilir, yöneticilik işine ehil ve muktedir kişiler, lonca vakıflarının idareciliğine seçilebilmişlerdir.

Tablo 1: Mütevellilerin Adları, Görev Yılları ve Süreleri

Sıra	Mütevellinin Adı	Görev Tarihi	Görev Süresi
1	Ali Çelebi	1693-1761	68
2	Elhac Osman Ef.	1768-1779	11
3	Seyyid Elhac İbrahim Ağa	1782-1791	9
4	Ali Ağa	1795	1
5	Elhac Abdullah Ağa	1796-1803	7
6	Mehmed Ağa	1807-1821	14
7	Hacı İbrahim	1823	1

Osmanlı lonca düzeninde, kesin bir kural olmamakla birlikte aynı iş koluna mensup Müslümanlarla gayrimüslimler, ayrı kurdukları loncalarda çalışabilmekteydi. Bazen de bir din ayrımı gözetmeksizin meslek sahipleri karışık bir şekilde aynı loncada birlikte iş görebilmekteydiler (Demirtaş, 2010: 55; Faroqhi, 2003: 141). Bursa'daki tüccar loncasında üye gayrimüslimlerin olup olmadığı bilinmemektedir ancak kayıtlardan hırfet vakfını, beldedeki Müslüman tüccar taifesinin kurduğu anlaşılmaktadır²⁰.

II. Tüccar Loncası Vakfı'nın Mali ve Sosyal Özellikleri

Bu bölümde, vakfın yıllara göre sermayesi, vakıftan borç alanlar, vakıf gelirleri, gelirlerin harcandığı yerler konularında değerlendirmeler yapılacaktır.

1. Vakfın Ana Sermayesi

İslam-vakıf hukukuna göre bir vakıf kurulurken öz sermayesi, getiri kaynakları ve gelir elde etme yöntemi belirtilirdi. Vakfın sermayesi ile akarı, menkul ya da gayrimenkullerden oluşabilirdi. Bahse konu tüccar esnafı vakfı nakit sermayeli idi. İlk muhasebe kaydında vakfın anaparası 70 kuruştur. İlerleyen yıllarda, önceki yıldan artan paranın ilavesi veya yeni bağışlarla vakfın sermayesi 1807 yılına kadar düzenli olarak artmıştır. Aynı yıl vakıf sermayesi 1270 kuruşa ulaşmıştır. Belirtilen meblağ aynı zamanda vakfın anaparasının ulaştığı en yüksek değer olmuştur. Anapara, 1807-1815 yılları arasında aynı kalmış, bu tarihten sonra anapara, küçük ölçekte iniş-çıkışlı bir seyir izlemiştir. 1823 tarihli son bilançoda vakfın anaparası 1105,5 kuruş olarak

²⁰ Eğer bir hırfet, tamamen ya da çoğunlukla gayrimüslim esnaftan/zanaatkarlardan oluşuyorsa, bu durum genellikle loncanın adlandırılmasında belirtiliyordu. Örnek gayrimüslim loncaları ve vakıfları için bkz. *Evkaf-ı nasara-yı hırfet-i kuyumcuyan* (BŞS., B 177/53a); *Evkaf-ı nasara-yı Ermeniyan...hırfet-i çilingiran* (BŞS., B 195/71b).

görülmektedir. Vakıf sermayesinin yıllar boyunca büyük ölçekte düzenli bir artış gösterdiği dikkate alınır, vakfın mali yapısının iyi idare edildiği söylenebilir. Vakfın anaparası, kurulduğu yıldan son muhasebe yılına kadar % 1579 artmıştır. 130 yıllık süre dikkate alındığında, vakfın sermayesinin ortalama her yıl % 12 oranında arttığı düşünülmektedir. Ancak sermayedeki bu artış, vakfın kredilerden elde ettiği kârla sağlanmamıştır. Artış, bağış ve önceki yıldan arta kalanlar vb. gibi vakfa ilave para girişiyle temin edilmiştir. İleride değinileceği üzere her yıl elde edilen kârın tamamı olağan masraflara ayrılmış ve harcanmıştır. Böylece vakıf, uzun yıllar hizmet amaçlarını gerçekleştirebilmek için kasasında artı para bulabilmiştir.

2. Vakfın Gelirleri

Tüccar hırfeti vakfı, diğer nukud vakıflarında olduğu gibi kasasındaki parayı kişilere yıllık belirli bir oranla krediye vererek gelir temin etmiştir. Bu bölümde yıllara göre vakfın ne kadar parayı krediye verdiği, vakıftan kimlerin borç aldığı, rıbh oranı, krediden sağlanan gelir miktarı gibi konular ele alınacaktır.

a. Vakfın Verdiği Krediler

Muhasebe kayıtlarına göre vakıf, kasasındaki sermayeyi her yıl taliplerine kredi/borç²¹ olarak verme yoluna gitmiştir. Çoğu yıl, parasını kredilendirilmede zorluk yaşamamış, anaparasının tamamını veya büyük bir bölümünü istekli kişilere bir yıllığına borç/kredi vermiştir. Yıllar ölçeğinde vakfın ana sermayesi arttıkça, krediye verilen miktar da artmış, 130 yılda kredilendirilen toplam para 26600 kuruşa ulaşmıştır. Aşağıdaki tabloda vakfın yıllara göre ana sermayesi ve krediye verilen miktarlar gösterilmektedir.

Bazı yıllar, kasadaki paranın tümünün kredi olarak verilemediği kayıtlarda görülmektedir. Zira krediye verilemeyen bu paralar *be-yed-i mütevellî* başlığıyla mütevellinin elinde kaldığı belirtilmiştir (bkz. Tablo 3). Otuz üç muhasebe yılının yirmisinde sermayenin bir bölümü krediye verilememiş, vakıf sandığında kalmıştır. Bununla birlikte on üç muhasebe yılında vakıf, kasasındaki nakdin tamamını borç olarak vermiştir. Tablo 3'te görüldüğü üzere vakıf, kuruluşundan 1782 tarihine kadar tüm parayı kredilendirebilmiştir, bu yıldan 1823 yılına kadar genelde % 10'un altında oranlarda bir meblağ vakıf kasasında kalmıştır. 1821 yılında kasadaki paranın % 23'ü olan 250 kuruş kredi olarak verilememiş, bu, vakfın tarihinde parasını borca veremediği en büyük oran olarak hesaplanmıştır. Vakfın kredi işlemlerinde iki husus ön plana çıkmaktadır. Bunlardan birincisi tüccar vakfından kimler kredi kullanmıştır? İkincisi ise vakıf hangi oranlarda kredi sunmuştur? Aşağıda bu konulara dair açıklamalar yer alacaktır.

²¹ Muhasebelerde, vakıf tarafından kişilere verilen paralar kredi olarak değil borç olarak nitelenmiş ve *der-zimmet* başlığıyla kaydedilmiştir.

Samettin BAŞOL

Tablo 2: Yıllara Göre Vakfın Ana Sermayesi ve Kredi Verdiği Miktarlar

Sıra No	Defter no	Sayfa No	Tarih	Ana Sermaye (Kuruş)	Vakfın Sermayesi (Kuruş)	Kredi Verilen (Kuruş)
1	B 169	23a	1693	70	70	70
2	B 170	32a	1750	480	500	500
3	B 170	37a	1751	480	500	500
4	B 195	73a	1761	500	500	500
5	B 199	71a	1768	570	570	570
6	B 93	74/495	1770	570	570	570
7	B 201	49b	1771	570	570	570
8	B 202	91a	1773	550	550	550
9	B 208	90b	1775	550	550	550
10	B 360	23a	1779	550	550	550
11	A 182	11 b	1782	500	500	650
12	B 224	74a	1784	550	650	650
13	B 231	18b	1787	550	650	650
14	B 235	92a	1788	550	650	650
15	B 250	92a	1789	550	650	650
16	B 240	12b	1790	550	650	650
17	B 249	86b	1791	550	650	650
18	B 246	15b	1795	550	700	700
19	B 271	102a	1796	550	870	870
20	B 272	67a	1800	870	870	870
21	B 273	76a	1801	870	870	870
22	B 274	103a	1802	870	870	800
23	B 279	105a	1803	870	870	1170
24	B 98	33/786	1807	1270	1270	1270
25	B 330	8a	1811	1270	1270	1270
26	B 126	123	1813	1270	1270	1270
27	B 332	11a	1815	1270	1270	1367
28	B 331	70a	1816	1065,5	1065,5	1065,5
29	B 318	89b	1817	1065,5	1105,5	1105,5
30	B 329	78b	1819	1105,5	1105,5	1105,5
31	B 305	83b	1820	1105,5	1105,5	1105,5
32	B 314	83b	1821	1105,5	1105,5	1105,5
33	B 308	77b	1823	1105,5	1105,5	1105,5

Tablo 3: Vakfın/Mütevellinin Elinde Kalan Para Miktarı ve Oranı

Sıra No	Tarih	Vakfın Sermayesi (kuruş)	Mütevelli Elinde Kalan (kuruş)	Kalan Paranın Sermayeye Oranı	Kredi Verilen Para (kuruş)
1	1782	500	40	%8	650
2	1784	650	40	%6	650
3	1787	650	40	%6	650
4	1788	650	40	%6	650
5	1789	650	40	%6	650
6	1790	650	40	%6	650
7	1791	650	40	%6	650
8	1801	870	150	%17	870
9	1802	870	50	%6	870
10	1803	870	48	%6	1170
11	1807	1270	98	%8	1270
12	1811	1270	50	%4	1270
13	1813	1270	167	%13	1270
14	1815	1270	167	%13	1367
15	1816	1065,5	113,5	%11	1065,5
16	1817	1105,5	103,5	%9	1105,5
17	1819	1105,5	113,5	%10	1105,5
18	1820	1105,5	113,5	%10	1105,5
19	1821	1105,5	250	%23	1105,5
20	1823	1105,5	120	%11	1105,5

a.1. Bursa'da Tüccar Vakfı'ndan Borç/Kredi Alanlar

Nakit sermayeli avarız ve hırfet türü vakıfların en büyük özelliği, kendi dönemlerinde ihtiyaç sahiplerine düşük faizle borç para/kredi sağlayabilmeleridir. Esnaf vakıfları, yalnız lonca üyelerine değil, kendisine başvuran tüm şahıslara – güvenilir buldukları sürece²²– kredi imkanı sunmuşlardır²³.

Bursa'da, 130 yıl boyunca tüccar hırfeti vakfından kredi kullananların sayısı 242 kişidir. Bunların sosyal statüleri ve meslekleri farklıdır. Ayrıca erkeklerin yanında kadınlar da vakıftan borç almıştır.

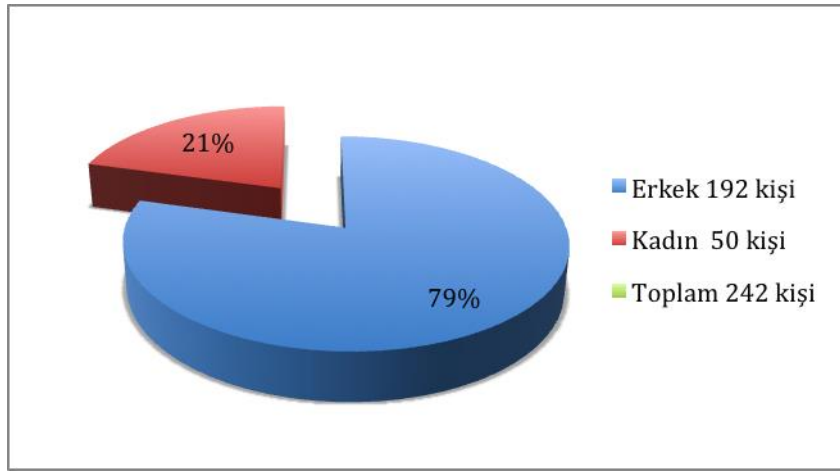
Muhasebe kayıtlarına göre vakıftan 192 erkek, 50 kadın borç almıştır. Vakfın parasal imkanlarından karı-koca şeklinde birlikte yararlananlar da olmuştur. Çift olarak kredi çekenlerin sayısı 7'dir. Eldeki sayılarla, erkekler % 79, kadınlar ise % 21

²² Genel olarak vakfiyelerde, vakıftan borç para verilecek kişilerde, *rehn-i kavi veya kefil-i meli* şartı aranması zikredilmiştir. Bu, borç isteyenlere, kuvvetli bir rehin, teminat (mal) veya borcu ödeme gücüne sahip sağlam bir kefil şartıyla para verilmesi gerektiğini bildiren terimdir.

²³ Günümüzde, vakıfları bir kredi kurumu olarak değerlendiren çalışmalar çoğalmaktadır. Hatta para vakıflarını, faizsiz finans sistemiyle karşılaştıran ya da günümüz finans sistemine yeniden entegre edilebileceğine değinen yayınlar da mevcuttur.

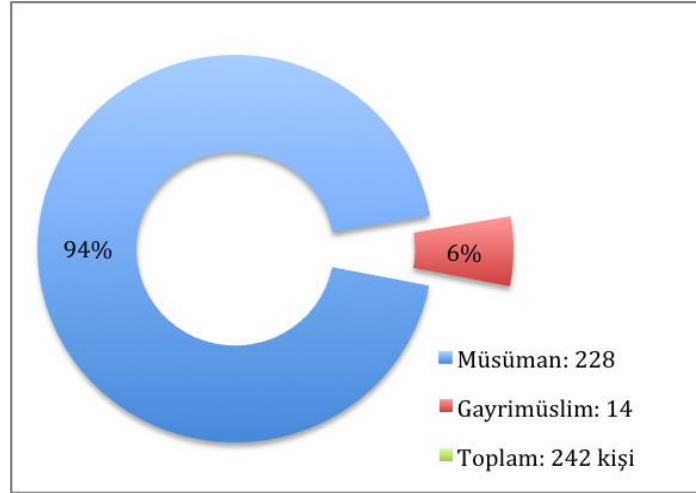
Samettin BAŞOL

oranında vakıftan kredi kullanmışlardır (bkz. Grafik 1). Kadınların kendi başlarına veya eşleriyle ortak para çekmesi, Osmanlı toplumunda kadınların kapalı bir hayat sürdüğünü, sosyal ve ekonomik yaşama katılmadığını öne süren görüşlere karşı bir durum oluşturmaktadır. Kadın veya erkeklerin, aldıkları krediyi ne için aldıkları, nereye harcadıkları tam olarak bilinemese de kadınların bir vakıf kurumundan kendi nam ve hesaplarına para çekebilmeleri önemli bir olaydır. Burada akla şöyle bir soru gelmektedir. Özellikle kadınlar, neden kendi mahallelerindeki veya yakın mahallelerdeki avarız vakfından değil de, tüccar esnafı vakfından kredi temin etmişlerdir? Bu soruya ancak ihtimaller dahilinde cevap verilebilir. Birincisi, kadın bizatihi ticaretle uğraşmakta olup bu yüzden tüccar vakfından borç almış olabilir. İkincisi, kadının eşi, akrabası veya bir tanıdığı tüccardır, bu vesileyle vakıftan kredi çektiği düşünülebilir.

Grafik1: Vakıftan Kredi Kullananların Cinsiyetlerine Göre Sayı ve Dağılımı

Vakıflardan borç para alanların diğer bir özelliği dini aidiyetleridir. Osmanlı klasik döneminde toplum, millet sistemine göre örgütlenmiştir. Bu yapılanmanın temel dayanağı din ve inançtır. Her millet kendi din ve inançları çerçevesinde teşkilatlanmış ve yaşamıştır. Osmanlı reayası da başta Müslümanlar ve gayrimüslimler olmak üzere iki gruptur. Sonrasında Müslümanların yanında Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler, her biri bir millet olarak cemiyette yer almıştır. İşte bu yüzden hemen tüm Osmanlı şehirlerinde Müslüman ahalinin yanında gayrimüslimleri de görmek mümkündür. Millet sisteminden doğan uygulama ve geleneklerle, gayrimüslimler istedikleri işte çalışabilmiş, esnafılık veya ticaretle uğraşmış, kendi adlarına loncalar kurabilmiş ve vakıf yapabilişlerdir. Bursa'daki tüccar loncası vakfının kurucuları Müslümanlardır. Böyle olmakla birlikte buradan gayrimüslimler de borç para alabilmişlerdir. Verilere göre 228 Müslüman, 14 gayrimüslim vakıftan kredi kullanmıştır. Kredi kullanan kişilerin dini inançlarına göre sayıları ve yüzdelik dağılımı aşağıdaki grafikte gösterilmiştir.

Grafik 2: Vakıftan Kredi Kullanan Müslim ve Gayrimüslimlerin Dağılımı

Vakıftan kredi çeken hamillerin meslekleri ve sosyal statüleri araştırılması gerekli bir konudur. Unvanlara bakılırsa toplumun değişik kesimlerinden kişilerin bu vakıfla yollarının kesiştiği söylenebilir. Belgelerde *ağa, beşe, elhac, derviş, efendi, seyyid, köylü ve yöriük* unvanlarını taşıyan birçok kişinin vakıftan borç aldığı anlaşılmaktadır. Yine meslek adları yazılı *debbağ, dikici, tacir, kasap* esnafından, imam, müderris, mütevellî gibi ilmiye sınıfından kimseler de vakıf sandığından yararlanmışlardır.

Tüccar loncası üyesi olan sadece iki tacir, kendi loncaları vakfından kredi kullanmıştır. Tacirlerden biri 50, diğeri 100 kuruş kredi çekmiştir. Bununla birlikte *debbağ* esnafından iki kişi²⁴, *dikici* esnafından bir kişi²⁵, *kasap* ailesinden iki kişi²⁶, bir imam²⁷, bir müderris²⁸, iki mütevellî de²⁹ kredi kullananlar arasındadır. Yukarıda bahsi geçen unvan veya meslek adlarını taşıyanların yanı sıra, adlarının yanında hiç unvanı yazılmamış 45 kişi de kredi almak için vakfa başvurmuştur. Bu kişilerin çoğu aldıkları krediyi yinelemişler, tekrar tekrar aynı vakıftan borç almışlardır. Vakıftan yalnız bir kez kredi kullananların sayısı on ikidir. Yani 45 kişiden 12'si vakıftan yalnız bir kere kredi kullanmıştır. Onların dışındaki 33 kişi iki veya daha fazla kez muhasebenin borçlular bölümünde yer almıştır. Kayıtlara göre vakıftan para alanların % 73,33'ü

²⁴ Kredi alan *debbağ* esnafının adları, *Debbağ Abdullah b. Elhac Mehmed ve Debbağ İsmail b. İbrahim*'dir.

²⁵ *Dikici* esnafından *Molla İbrahim*, adı geçen vakıftan 6 kez para çekmiştir.

²⁶ *Kasap Mehmed*'in eşi *Ümmügülsüm*, vakıftan 19 defa kredi kullanmıştır. Aynı aileden *kasabın* kız kardeşi *Hüsniye bnt. Ömer* de vakıftan bir kez para almıştır.

²⁷ *Kiremitçi* mahallesinden imam *es-seyyid Mehmed Emin Efendi*, aynı vakıftan 7 defa kredi kullanmıştır.

²⁸ *Molla Gürani* mahallesinden *Müderris Mehmed Emin Efendi* de 3 kez kredi için vakfa başvurmuştur.

²⁹ Vakfın mütevellîlerinden *Ali Çelebi ve Hacı Abdullah efendiler*, yöneticileri oldukları vakıftan üçer kez borç para almışlardır.

tekrar kredi almak için vakfa başvurmuştur. Vakıf yönetimi de bu başvurulardan olumlu karşıladıklarının kredilerini yenilemiştir.

Borç alanlarla vakıf arasındaki ilişkiye bakıldığında bazı kişilerin uzun yıllar aynı vakıftan kredi kullanabildikleri görülür. Örneklerde, vakfın parasını on yılın üstünde kredi olarak üzerinde tutan kişiler mevcuttur. Kanberler mahallesinden Hasan Ağa ibni Abdullah 12 yıl³⁰, Ebu Şahme mahallesinden Esseyyid Mustafa³¹ ile Maksem mahallesinden Yörük Hacı Mustafa 13'er yıl³², Altıparmak mahallesinden Kara İsmail adlı şahıs 15 yıl³³, Kanberler mahallesinden Mustafa Ağa zevcesi Beyhan Hanım 16 yıl³⁴ ve Hacı Baba mahallesinden Kasap Mehmed zevcesi Ümmügülsüm Hanım 19 yıl³⁵ vakıf kredisinden faydalanmışlardır. Geriye kalan kişiler ise bir ile on yıl aralığında değişik sürelerde vakfın borçlular listesinde yer almıştır. Genel olarak borç alanlar, ortalama 5,2 yıl vakıf akçesini kredi şeklinde kullanmaya devam etmişlerdir.

a.2. Vakfın Kredi Getirisi Oranları

Para vakıflarının kurulması ve gelir temin etmek maksadıyla belirli oranlarda işletilmesi meselesinin tartışmalı bir konu olmakla birlikte Ebussuud Efendi'nin fetvasıyla para vakıfları kurmak ve devletin belirlediği oranlar çerçevesinde bu paraları işletmek yasal ve olağan görülmüştür. Nukud vakıflarının çoğu ellerindeki sermayeyi izin verilen kâr oranlarıyla isteyenlere kredi olarak vermiştir. Yıl sonunda kişiye verilen meblağ, nemasıyla birlikte geri alınmıştır. Böylece vakıf, hizmetlerini yürütebileceği ve olağan giderlerini karşılayabileceği gelirler elde etmiştir. İşte burada tüccar loncası vakfının, kasasındaki parayı hangi oranlarda kredi verip işlettiği incelenecektir.

Vakıf muhasebelerinde krediden sağlanan gelir bölümü, *rihb-ı fi sene-yi kâmile* şeklinde yazılmıştır. Yani bir senelik ribh getiri tutarıdır. Vakfın her yıl toplam ne kadar krediyi dağıttığı bilinmektedir. Kredilerin getirisi de kayıtlı olduğundan, yıllık para işletim oranları hesaplanabilmektedir. Hesaplamalara göre vakıf yıllık % 8 ile % 12,5 aralığında değişen oranlarda ribh ile kredi sunmuştur. Faiz hadleri, bu oranların dışında yukarı doğru aşılmamıştır. Vakfın krediden sağladığı yıllık getiri miktarı ile ribh oranları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

³⁰ On iki muhasebe yılı boyunca 110 kuruş kredi kullanmıştır.

³¹ On üç muhasebe yılı boyunca 50 kuruş kredi kullanmıştır.

³² On üç muhasebe yılı boyunca 150 kuruş kredi kullanmıştır.

³³ On beş muhasebe yılı boyunca 150 kuruş kredi almıştır.

³⁴ On altı muhasebe yılı boyunca 100 kuruş kredi almıştır.

³⁵ On dokuz muhasebe yılı boyunca 100 kuruş borç almıştır.

Tablo 4: Krediden Sağlanan Yıllık Getiri Miktarı ve Rıbh Oranı

Sıra No	Hicri Tarih	Miladi Tarih	Kredi Verilen (kuruş)	Getiri Rıbh (kuruş)	Rıbh Oranı
1	1104	1693	70	7	10%
2	1163	1750	500	50	10%
3	1163	1751	500	50	10%
4	1174	1761	500	50	10%
5	1181	1768	570	57	10%
6	1183	1770	570	57	10%
7	1184	1771	570	57	10%
8	1187	1773	550	55	10%
9	1189	1775	550	55	10%
10	1193	1779	550	55	10%
11	1196	1782	650	55	9%
12	1198	1784	650	65	10%
13	1201	1787	650	65	10%
14	1202	1788	650	65	10%
15	1203	1789	650	65	10%
16	1204	1790	650	65	10%
17	1205	1791	650	65	10%
18	1209	1795	700	70	10%
19	1210	1796	870	70	8%
20	1214	1800	870	87	10%
21	1215	1801	870	87	10%
22	1216	1802	800	87	11%
23	1217	1803	1170	87	8%
24	1222	1807	1270	127	10%
26	1226	1811	1105,5	133	12%
27	1226	1813	1270	121,5	11%
28	1228	1815	1270	121,5	11%
29	1230	1816	1367	121,5	9%
30	1231	1817	1065,5	133,5	12%
31	1232	1819	1105,5	133,5	12%
32	1234	1820	1105,5	133,5	12%
25	1235	1821	1105,5	133,5	12%
33	1238	1823	1105,5	138	12,5%

Vakıf uzun yıllar talep edenlere yıllık % 10 oranından kredi vermiştir. Daha sonra bu oran yavaş yavaş artarak % 12,5'e ulaşmıştır. Sadece dört muhasebe yılında yüzde onun altında, yüzde sekiz ve yüzde dokuz oranlarıyla borç verdiği görülmektedir. Bu kredibilite oranlarının klasik dönemden beri para vakıflarının kredilerde sunduğu oranlarla örtüştüğü ve durumun aynı minval üzere devam ettiği anlaşılmaktadır. Devletin 17. yüzyılın son on yılından 19. yüzyılın ilk çeyreğine değin

geçen sürede idari, sosyal, siyasal, mali ve iktisadi sahalardaki değişimine nazaran vakfın kredi oranlarını olağan dışı bir biçimde yükseltmediği –resmi sınırlar içinde kaldığı- anlaşılmıştır. Tüccar Vakfı'nın faaliyette olduğu zamanlarda, Osmanlı Devleti'nin genel para sıkıntısı içinde bulunduğu, enflasyonun arttığı, paranın devalüasyona uğradığı, aynı dönemlerde tefecilerin çoğalarak yüksek faizle borç para verdiği dikkate alınır, vakfın kredileme oranlarının çok makul ve mutedil kaldığı söylenebilir. Kredilerdeki kâr hadlerinin sınırlı kalmasında, devletin belirlediği yasal oranların mevcudiyetinin, ilgili konuda vakıflarda yerleşmiş bir geleneğin ve uygulamanın bulunmasının, ayrıca vakfın kamu yararına hizmet eden bir kuruluş olmasının etkili olduğu düşünülebilir. Yine aynı dönemde, en azından Bursa'da çeşitli iş kollarına ait birçok hırfet vakfı, hemen her mahallede görülen avarız vakıfları, bunların yanı sıra selâtin, paşa, bey ve hanım sultan vakıfları ile önde gelen reyanın kurduğu zengin vakıflar da isteyenlere borç para/kredi imkanı sağlıyordu. Bu durumun şehirde vakıf kredi oranlarının düşük kalmasında bir katkısının olup olmadığını belirlemek konu üzerinde daha detaylı bir araştırmayı gerektirmektedir.

3. Vakfın Harcama Kalemleri ve Giderleri

Tüccar vakfının kuruluş gayesi, taamiye ve tekâlif-i hırfetti. Yani belirli dönemlerde vakıf tarafından yemek pişirilip dağıtılacaktı. Bu işin yanında loncanın ödemesi gereken vergiler ile genel addedilen giderler de yine vakıf kasasından karşılanacaktı. Bir de personel giderlerini önceki harcama kalemlerine eklemek gerekir. Vakfın gelirleri genelde bu işler için harcanacaktı. Ayrıca vakıf, 1784 yılından başlayarak son muhasebenin kaydedildiği 1823 yılına kadar mevlit okutmuş ve bu iş için gerekli parayı kasasından karşılamıştır. Böylece vakıfta, yemek dağıtımını, personel maaşları, mevlit okutulması, vergiler ve genel giderler olmak üzere beş ana başlıkta harcama kalemi bulunmaktadır. Aşağıda verilen tablo 5'te her muhasebe yılında, belirtilen gider kalemlerine ne kadar harcama yapıldığı gösterilmektedir. Şimdi her bir masraf kalemine ne miktarda ve hangi oranda harcama yapıldığı üzerinde durulacaktır.

Tablo 5: Yıllara ve Gider Kalemlerine Göre Vakfın Harcamaları

Sıra No	Defter no	Sayfa No	Miladi	Mütevelli	Hizmetli Ücr.	Tekâlif	Taamiye	Mevlid	Müteferrik	Muhasebe Harcı	Masraflar Yekünü
1	B 169	23a	1693	0	0	6,5	0	0	0	35	7
2	B 170	32a	1750	2	5	31	16	0	40	45	50
3	B 170	37a	1751	2	5	31	16	0	40	45	50
4	B 195	73a	1761	2	10	30,5	16	0	80	90	50
5	B 199	71a	1768	3	10	29,5	24	0	80	90	57
6	B 93	74/495	1770	3	0	29,5	24	0	90	90	57
7	B 201	49b	1771	3	0	29,5	24	0	90	90	57
8	B 202	91a	1773	3	0	28,5	22	0	90	90	55
9	B 208	90b	1775	3	0	28,5	22	0	90	90	55

Osmanlı Bursa'sında Tüccar Loncası Vakfı ve Kredi Faaliyetleri [1693-1823]

10	B 360	23a	1779	3	0	28,5	22	0	90	90	55
11	A 182	11 b	1782	3	0	38,5	22,5	0	90	90	55
12	B 224	74a	1784	3	0	28,5	22	10	90	90	65
13	B 231	18b	1787	3	0	28,5	22	10	90	90	65
14	B 235	92a	1788	3	0	28,5	22	10	90	90	65
15	B 250	92a	1789	3	0	27,5	22	10	90	90	65
16	B 240	12b	1790	3	0	27,5	22	10	90	90	65
17	B 249	86b	1791	3	0	27,5	22	10	90	90	65
18	B 246	15b	1795	3	0	27,5	28	10	90	90	70
19	B 271	102a	1796	3	0	27,5	28	10	90	90	70
20	B 272	67a	1800	3	0	26,5	26,5	10	90	90	87
21	B 273	76a	1801	3	0	36,5	36,5	10	90	90	87
22	B 274	103a	1802	3	0	36,5	36,5	10	90	90	87
23	B 279	105a	1803	3	0	36,5	36,5	10	90	90	87
24	B 98	33/786	1807	15	0	50,5	50,5	10	90	90	127
26	B 330	8a	1811	10	0	50	50	10	90	90	121,5
27	B 126	123	1813	10	0	50	50	10	90	90	121,5
28	B 332	11a	1815	10	0	50	50	10	90	90	121,5
29	B 331	70a	1816	10	0	55,5	56	10	90	90	133,5
30	B 318	89b	1817	10	0	55	56	10	90	90	133,5
31	B 329	78b	1819	10	0	55	56	10	90	90	133,5
32	B 305	83b	1820	10	0	55,5	56	10	90	90	133,5
25	B 314	83b	1821	10	0	55	56	10	90	90	133
33	B 308	77b	1823	10	0	55	60	10	180	180	138
	Toplam			168	30	1202	1073	220	2850	2915	2722,5

a. Tekâlif Giderleri

Osmanlı Devleti'nde karşılaşılan siyasi, içtimai, askeri buhran ve mali sıkıntılar, 17. yüzyıldan itibaren reaya ve loncalar üzerine tevzi edilen avarız türü vergileri yükseltti. Bursa'daki bazı hırfet vakıfları, sırf bu vergileri ödeyebilmek amacıyla oluşturuldu. 18. yüzyılda Bursa'da mevcut olan 46 loncadan *Hırfet-i Kavukciyan*, *Hırfet-i Eskiciyan*, *Hırfet-i Haffafan-ı Kebir*, *Hırfet-i Kuyumcuyan* ve *Hırfet-i Semerciyan* olmak üzere beş tanesi sadece tekâlif amacıyla vakıf kurmuştu. Bunların yanı sıra *Hırfet-i Takyeciyan*, *Hırfet-i Haffafan-ı Sagir* ve *Hırfet-i Taciran* olmak üzere üç tanesi de taamiye ile birlikte tekâlif amaçlı vakıf tesis etmişti (Çiftçi, 2004a: 53).

Tüccar loncası vakfının, otuz üç ayrı muhasebede tekâlif ödemesi için harcadığı toplam miktar 1202 kuruştur. Tekâlif harcamaları, diğer gider kalemleri arasında % 44,1'lik bir yer tutuyordu. Bu tutar ve oran, vakıf masrafları arasında ilk sıradaydı.

Vakfın 1693 tarihli ilk muhasebesinde kaydedilen 6,5 kuruşun, orducu esnafı için ödendiği açıkça yazılıdır. Ancak sonraki kayıtlarda yalnız tekâlif başlığı mevcuttur. Loncanın orducu esnafı adına ödediği verginin, sonraki yıllarda tekâlif başlığı altında yazılmış olması muhtemeldir. Böylece tekâlif adı altında hem dönemin avarız vergileri, hem de orducu esnafı vergilerinin ödendiği söylenebilir. Zira tacir loncası vakfı, 1683-1699 Osmanlı-Avusturya Savaşları'nın devam ettiği bir süreçte kurulmuştu. Devletin

artan vergi talebini karşılama ihtiyacı, lonca tüccarını, ortak bir hırfet vakfı kurmaya itmiş olmalıdır. Bu yüzden de vakfın en yüksek harcama kalemi, tekâlif için ayrılmıştır. İlk muhasebe kaydında 6,5 kuruş olan tekâlif ödemesi, zamanla artarak son muhasebe yılında (1823) 55 akçeye kadar yükselmiştir.

b. Taamiye Giderleri

Muhasebe kayıtlarına göre vakıf, sadece ilk kurulduğu yıl yemek dağıtımını yapmamış, sonraki yıllarda düzenli olarak bu hizmeti yerine getirmiş görünmektedir. Zira bu uygulama için gelirden 16 kuruştan başlayıp 60 kuruşa kadar artan ölçekte pay ayrılmıştır. Daha doğrusu vakfın geliri arttıkça, vakıf hizmetleri ve hizmetlileri için ayrılan tahsisat da yükselmiştir.

Bursa'da birçok hırfetin kendi vakfından taamiye gideri ayırdığı, bu parayla da yemek pişirme veya dağıtım hizmeti yürüttüğü bilinmektedir. Ancak burada çözümlenmesi gereken birkaç mesele vardır: Bunlardan birincisi, tüccar vakfında da olduğu gibi lonca vakıfları, hangi sıklıkla yemek pişirip dağıtmaktaydı? Yemekler nerelerde pişirilir, ne zaman ve nerede dağıtılırdı? Dağıtılan yemekleri kimler yerdi? Bu sorulara cevap olabilecek birkaç görüş ileri sürülebilir. Faroqhi (2003: 143), bir yemek dağıtım işleminin olmadığını, yalnızca yiyeceğin pişirildiğini belirtir. Ayrıca lonca yemeğinden yoksulların değil, lonca üyeleri, konukları ve ailelerinin yararlandığı görüşündedir. Ona göre pişirilen yemek, Ramazan ayındaki iftar yemekleri gibi bir ya da birkaç ziyafette lonca üyeleriyle topluca yenir, taamiye masrafı bu işe harcanır.

Yukarıdaki açıklamaya belki şu görüş de ilave edilebilir: Kentteki loncaların ortaklaşa düzenlediği kalfalıktan ustalığa geçiş törenlerinde (şed töreni/kuşak bağlama töreni), merasimin ardından törene katılan tüm davetlilere yemek ikram edilirdi. Yemek masrafı, esnaf loncalarınca karşılanırdı. Muhasebelerdeki taamiye giderinin, bu iş için ayrılan meblağ olması da ihtimal dahilindedir. Vakfı olan loncalar, bu parayı hırfet vakfından öderlerdi.

Tablo 6: Vakıf Harcamalarının Gider Türlerine Dağılımı

Sıra	Gider Türü	Toplam Harcama (Kuruş)	Yüzde Oranı
1	Tekâlif	1202	% 44.1
2	Taamiye	1073	% 39.4
3	Mevlid kıraati	220	% 8.1
4	Mütevelli	168	% 6.2
5	Hizmetli ücreti	30 (akçe)	% 2.2
6	Muhasebe Harcı	2915 (akçe)	
7	Müteferrika	2850 (akçe)	
	Yekün Harcama	2722,5	% 100

Taamiye hizmeti, tüccar loncası vakfının iki amacından biri idi. Verilere göre vakfın, yemek gideri olarak harcadığı toplam para 1073 kuruştur. Bu meblağ tüm vakıf harcamaları arasında % 39,4'lük bir paya sahiptir. Diğer bir deyişle vakıf, gelirlerinin yaklaşık % 40'a yakın bir oranını kuruluş amaçları arasında zikrettiği taamiye masrafı

için ayırmıştı. Söz konusu masraf kalemi, büyüklüğü açısından diğer harcama birimleri arasında ikinci sırada idi.

c. Mütevellî Maaşı Giderleri

Mütevellîler, yürüttüğü yöneticilik hizmet için vakıftan belirli bir ücret alırdı. Genelde küçük ve orta ölçekli vakıflarda bu ücret günlük iki, üç veya beş akçe civarındaydı. Ancak tüccar loncası vakfının mütevellîleri, yukarıdaki rakamlara göre düşük bir ücret almaktaydı. Kayıtlara göre mütevellîler, 18. yüzyılın ortalarında yıllık 2 kuruş (240 akçe), 19. yüzyılın başlarına kadar 3 kuruş (360 akçe) ve aynı yüzyılın ilk çeyreğinde 10 kuruş (1200 akçe) maaş almışlardı. Vakıf, tek bir sefer olmak üzere 1807 yılında mütevellîye yıllık 15 kuruş maaş ödemesi yapmıştı. Günlük ücretleri 0,6, 1 ve 3,3 akçeye tekabül etmekteydi. Vakfın idarecisi için toplamda 168 kuruş ödenmişti. Böylece mütevellînin yıllık ortalama maaşı 5,1 kuruş (612 akçe), ortalama yevmiyeleri ise 1,7 akçeye denk düşmüştür.

Vakıf giderleri arasında mütevellînin maaşına ayrılan oran % 6,2'dir. Bu oranla mütevellînin maaş giderleri, vakıf harcamaları arasında dördüncü sırada yer almaktadır.

ç. Mevlid Okutulması Giderleri

Osmanlı toplumunda Hz. Peygamber (sav) adına mevlit okutulması, çok sevilen ve yaygın bir gelenektir. Bazı kişiler, belirli gün veya gecelerde Hz. Peygamber (sav) adına mevlit okutulması için vakıf kurar, vakıflarında da bu iş için para ayırırlardı. Tüccar loncası üyeleri de toplumun benimsediği bu uygulamayı sürdürmek için hıfvet vakfından gider ayırmışlardır. Aslında vakfın ilk on bir muhasebe yılında mevlit okutulmasına dair bir harcama kalemi yer almamıştır. 1784 yılından itibaren mevlit okutulmaya başlanmış ve bu uygulama, aralıksız olarak vakfın son muhasebe yılı olan 1823 yılına kadar sürdürülmüştür. Her bir yıl, mevlit okunması için 10 kuruş harcanmıştır. Mevlidin nerede ve yılda kaç defa okutulacağı konusunda defterlerde bir bilgi yer almamaktadır. Bununla birlikte, yılda en az bir defa olmak üzere şehrin önemli camilerinden birinde veya loncaya en yakın mahalle camisinde okutulduğu düşünülebilir. Vakıf, önceden anlaştığı bir veya birkaç mevlithana, mevlit kıraati işini tevdi etmiş, bu işin ifası karşılığında da hizmet vazifesi olarak 10 kuruş vermiş olmalıdır.

Vakıf, mevlit kıraati için toplam 220 kuruşluk bir harcama yapmıştır. Bu gider kalemi, vakfın yaptığı tüm harcamanın % 8,1'ini oluşturmuştur. Böylece vakıf harcamaları arasında en yüksek üçüncü gider kalemi, mevlit okutulmasına ayrılmıştır.

d. Hizmetli Ücreti, Muhasebe Harcı ve Müteferrik Giderler

Vakfın 1750, 1751, 1761 ve 1768 tarihli ard arda gelen muhasebelerinde hizmetli ücreti ödendiği kayıtlıdır. İlk iki yıl, beşer akçe, sonraki iki yıl ise onar akçe hizmetli ücreti ödenmiştir. Toplamda da 30 akçe harcama yapılmıştır. Diğer yılların muhasebelerinde böyle bir ücret yer almamıştır. Hizmetlinin hangi işi yapıp bu parayı aldığı belli değildir. Ancak bir tahminde bulunmak gerekirse lonca veya vakıf adına bir iş ve hizmet gördüğü söylenebilir. Bazı hıfvet vakıflarında, vakıf harcamaları arasında

hammaliye veya nakliye başlığıyla giderler kaydedilmiştir. Tüccar loncası için de böyle bir taşıma/nakliye işi gördürülmüş olabilir.

Burada değinilecek ikinci harcama kalemi, muhasebe harcıdır. Vakıfların yıllık gelir-gider bilançolarını kontrol etmek kadıların görevleri arasındaydı. Muhasebe harcı, vakfın yıllık muhasebesini kontrol edip onaylayan belde kadısına verilmekte idi. 1693 yılında 35 akçeden başlayan yıllık muhasebe harcı, hemen bir yıl sonra 45 akçeye çıkmış, daha sonra uzun bir süre 90 akçe olarak ödenmiştir. Vakfın son muhasebesi olan 1823 yılında ise harc ücreti 180 akçe olmuştur. Böylece toplamda 2915 akçe vakfın muhasebesini kontrol edip onaylayan görevliye yani kadıya verilmiştir.

Bu bölümde ele alınacak üçüncü harcama kalemi müteferrika başlığıdır. Müteferrika, genel anlamda çeşitli harcamalar demektir. Ancak bu çeşitli harcamaların içeriği ve niteliği tam bilinmemektedir. Bahsi geçen harcamalar, günlük kırtasiye ve evrak türü harcamalar ile buna benzer küçük tutarlı harcamalar olmalıdır. Vakfın ilk muhasebe yılında müteferrika gideri ayrılmamıştır. Sonraki tüm yıllarda bu alana gider kaydedilmiştir. Vakıfta 40 akçeden başlayan müteferrika gideri önce 80 akçeye, sonra da 90 akçeye yükselmiştir. Son muhasebe yılına kadar 90 akçe ödenen müteferrika gideri, 1823 yılında 180 akçe olarak ödenmiştir. Yekünde 2850 akçe müteferrika gideri olarak harcanmıştır. Burada sözü edilen üç harcama kaleminin toplamının, diğer giderlere oranı % 2,2 olarak gerçekleşmiştir. Vakfın en düşük harcama kalemlerini bu üç başlık oluşturmuştur.

Vakıf harcamalarına topluca bakıldığında, vakfın gelirlerinin % 44,1'i tekâlif için, % 39,4'ü yemek pişirilmesi ve dağıtımı için, % 8,1'i mevlit okutulması için, % 6,2'si mütevellî için ve % 2,2'si de hizmetli, muhasebe harcı ve müteferrik giderler için harcanmıştır (Bkz. Tablo 6).

III. Sonuç ve Değerlendirme

Bursa'da, esnafın loncaya bağlı olarak kurduğu vakıflardan biri de tüccarların oluşturduğu hırfet vakfıdır. Bursa'da iş tutan tüccarlar, bir lonca düzeninde örgütlenmiş ve hırfet olarak sayılmışlardır. Bu yüzden şer'iyye sicillerine ve muhasebe kayıtlarına da *hırfet-i taciran* olarak geçmişlerdir. Lonca'ya bağlı tüccarlar, 1693 yılında kendi aralarında bir vakıf kurmuşlar, bu vakfın ortak amacını taamiye ve tekâlif olarak belirlemişlerdir. Belirli bir sermaye ile kurulan bu vakıf, bir para vakfı niteliği taşımaktadır. Vakfın sermayesi, her yıl istekli kişilere değişen oranlarla -ki bu oran % 15'in altında kalmıştır- kredi olarak dağıtılmış ve bu kredilerden gelir elde edilmiştir. Kredi alanların toplumsal tabanları, sadece lonca üyelerine dayalı değildir. Çeşitli meslek gruplarından kişiler, kadın ya da erkek, müslim ve gayrimüslim farklı kesimden insanlar, tüccar loncasından borç para alabilmişlerdir. Bursa'nın değişik mahallelerinde ikamet eden birçok insan, kredi için vakfa başvurmuştur. Borç/kredi alınan paralar genelde düşük meblağlardadır. Bundan dolayı kredilerin yeni ekonomik yatırımlar için kullanılmadığı, aksine daha çok gündelik ihtiyaçlar ve harcamalarda işe koşulduğu düşünülmektedir. Kredi kullanımında dikkat çeken bir husus da, aynı kişilerin vakıftan borç para alımlarının sürekliliğidir. Birçok kişi, vakıf kredisini aynı meblağlarla tekrarlamış durumdadır. Kredi işlem kayıtları, bu gibi kimselerin vakıftan

aldıkları parayı bir yıldan daha uzun süreler üzerinde tuttıkları ve kullandıkları izlenimini akla getirmektedir. Böyle bir durumun olası sebebi, borçluların vade sonunda vakfa, kredinin tamamını değil yalnızca çektikleri ana paranın nemasını ödemeleri ve deyn kaydını yenilemeleri gösterilebilir.

İncelenen muhasebe defterlerine göre tüccar hırfeti vakfı 130 yıl boyunca varlığını sürdürmüştür. En son muhasebe kaydı 1823 yılında kadı tarafından onaylanmıştır. Vakıf, aktif olduğu bu 130 yıl süresince yeni bağış ve ilavelerle ana sermayesini sürekli artırmıştır. Vakfın gelirleri, düzenli olarak giderlerini karşılamaya yetmiş ve vakıf, kuruluş amacında belirttiği taamiye ve tekâlif ödemesi hizmetlerini aksatmadan yerine getirebilmiştir. Bu hizmetler arasına bir de mevlit okutulmasını eklemiştir.

Yerel ölçekteki mikro alanlı sosyal ve iktisadi tarih araştırmalarının, daha geniş ve genel ölçekli tarih çalışmalarına zemin hazırlayacağı aşikardır. Bu makalede, Bursa şehrinde çok sayıda benzeri olan hırfet vakıflarından biri ele alınmıştır. Öncelikle yerelde, Osmanlı şehirlerinde esnafın ortaklaşa kurduğu her bir lonca vakfı mali ve sosyal yönleriyle incelenmeli, aralarındaki benzerlik veya farklılıklar ortaya konulmalıdır. Daha sonra da diğer şehir ve bölgelerdeki lonca vakıfları coğrafi bir bütünlük içinde ele alınıp karşılaştırılmak suretiyle incelenmelidir. Bu tarzdaki çalışmaların Osmanlı'da şehir, vakıf, esnaflık ve lonca tarihi incelemelerinin yanında genel maliye ve iktisat tarihi araştırmalarına da katkı sağlayacağı ileri sürülebilir.

Bursalı tüccarlar, dönemlerindeki yaygın uygulamalardan biri olan vakıf kurmaya kayıtsız kalmamışlar, loncaları adına yemek yedirme, mevlit okutma ve kredi sunma gibi yönleriyle halka dokunan bir vakfı 130 yıl boyunca ayakta tutmuşlardır. 1823 yılından sonraki bütçe hesapları kayıtlarına ulaşamadığı, görülemediği için vakfın bu tarihten sonraki durumu ve süreci hakkında şimdilik elimizde bir bilgi mevcut değildir.

Son olarak, yazıda değerlendirilen Tüccar hırfeti vakfı örneğinden yola çıkılırsa loncaların, iş kollarına ait üretimi düzenleme ve denetleme gibi bilinen işlevlerine, vakıf kurma, hayır yapma ve kredi sunma fonkiyonlarını da ilave etmek yerinde olacaktır.

KAYNAKÇA

a. Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Bursa Şeriye Sicilleri* (Vakıf Muhasebe Defterleri) B 169, B 170, B 195, B 199, B 93, B 201, B 202, B 208, B 360, A 182, B 224, B 231, B 235, B 250, B 240, B 249, B 246, B 271, B 272, B 273, B 274, B 279, B 98, B 330, B 126, B 332, B 331, B 318, B 329, B 305, B 314, B 308.

b. Diğer Yayınlar

Açikel, A. (2004), "Tokat Kazası Vakıf Muhasebe Defterleri (1880-1920), *Osmanlı Öncesi ve Dönemi Tarihi Araştırmaları II*, (Editörler: İlhan Şahin, Hikari Egawa, Emine Erdoğan Özünlü vd.), İstanbul Esnaf Odaları Birliği Yayını, İstanbul, 773-786.

Akgündüz, A. (1996), *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, İstanbul.

Alkan, M. (2007), "Türk Tarihi Araştırmaları Açısından Vakıf Kayıtları Arşivi", *VD.*, 30,

- Ankara, 1-34.
- Barkan, Ö. L. (1971), "Süleymaniye Cami ve İmaretı Tesislerine Ait Yıllık Bir Muhasebe Bilançosu 993/994 (1585/1586)", *VD.*, 9, 109-161.
- Barkan, Ö. L.; Ayverdi, E. H. (1970), "Faizle İşletilen Para Vakıflarına Aid Kayıtlar", *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 953 (1546)*, İstanbul.
- Başol, S. (2014), "Bursa Sicilleri Arasındaki Vakıf Muhasebe Defterlerine Genel Bir Bakış İktisadi, Mali Özellikleriyle Tanıtım ve Değerlendirme", *Vakıf ve İktisat Sempozyumu [Sempozyum Bildirileri Kitabı]*, (Ed. Mehmet Kurtoğlu), Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 151-164.
- Başol, S.; Çam, M. (2011), "Kesif ve Tamir Belgelerinin Osmanlı İktisat Tarihi Açısından Önemi (Konya Şer'ıye Sicillerinden Örneklerle)", *OTAM*, sayı: 27, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1-26.
- Bozcu, P. F. (2010), *Osmanlı Sarayında Sanatçı ve Zanaatçı Teşkilatı Ehl-i Hiref*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Uzmanlık Tezi, İstanbul.
- Çağatay, N. (1971), "Osmanlı İmparatorluğu'nda Riba-Faiz Konusu, Para Vakıfları ve Bankacılık", *VD.*, 9, 39-66.
- Çağman, F. (1988), "Mimar Sinan Döneminde Sarayın Ehl-i Hiref Teşkilatı", *Mimar Sinan Dönemi Türk Mimarlığı ve Sanatı*, (Yay. Haz. Zeki Sönmez), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 73-77.
- Çam, M. (2017), "Vakıf Araştırmaları Açısından Vakıf Hazine (Atik) Defterleri ve Önemi", *VD.*, 47, Ankara, 45-65.
- Çelik, B. (2002), *Osmanlı Seferlerinin Lojistik Sorunlarına Kentli Esnafın Getirdiği Çözümler: Orducu Esnafı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Yeniçağ) Tarihi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara
- Çiftçi, C. (2004b), "18. Yüzyılda Bursa'da Para Vakıfları ve Kredi İşlemleri", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 23 (36), Ankara, 79-102.
- Çiftçi, C. (2004a), *Bursa'da Vakıfların Sosyo-Ekonomik İşlevleri*, Gaye Kitabevi, Bursa.
- Çizakça, M. (1995), "Cash Waqfs of Bursa", *Journal of Economic and Social History of the Orient*, 38, (3), 313-354.
- Çizakça, M. (2004), "Ottoman Cash Waqfs Revisited: The Case of Bursa 1555-1823", Foundation for Science Technology and Civilisation. www.muslimheritage.com, (erişim: 08.01.2018).
- Çınar, H.; Koyuncu Kaya M. (2015), *Vakıflar Kaynakçası*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.
- Demir, A. (2017), "Osmanlı Devleti'nde Vergilerin Göçlere Etkisi ve Kayıp Köyler Meselesi", *Dede Korkut'un İzinde 30 Yıl Prof. Dr. Üçler Bulduk'a Armağan Türk Tarihine Dair Yazılar* (Editör: Alpaslan Demir), Gece Yayınları, Ankara, 441-472.
- Demirtaş, H. (2012), "Vakıf Araştırmalarında Kaynak Olarak Hurufat Defterleri: Kangırı Örneği", *VD.*, 37, Ankara, 47-92.
- Demirtaş, M. (2010), *Osmanlı Esnafında Suç ve Ceza*, Birleşik Yayınevi, Ankara.

Osmanlı Bursa'sında Tüccar Loncası Vakfı ve Kredi Faaliyetleri [1693-1823]

- Devellioğlu, F. (1993), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Durmaz, B. (2008), *745 Numaralı Balıkesir Şer'iyeye Sicilinin (Vakıf Muhasebe Defteri) Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (H. 1249-1266, M. 1834-1849)*, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir.
- Düzbakar, O. (2009), "Bursa Şer'iyeye Sicillerine Göre Esnaf Teşkilatı ve Kumas Nizamı", *Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi*, Yıl 1, Sayı 2/2, Temmuz, -Türk Kültüründe Terzilik-, s. 44-57.
- Eken, G. (2000), "Osmanlı Sosyo-Ekonomik Tarihinin Kaynaklarından Vakıf Muhasebe Defterleri", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 4, (1), 75-82.
- Faroqhi, S. (2003), "18. Yüzyıl Sonunda Osmanlı Loncaları: Bursa Örneği", *Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak*, (Çev: Gül Çağalı Güven, Özgür TÜresay), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Gerber, H. (1988), *Economy and Society in an Ottoman City: Bursa, 1600-1700*, The Hebrew University, Jerusalem.
- Gümüştas, S. (2017), *Vakıf Muhasebe Defterlerine Göre 1630-1850 Yılları Arasında Bursa'da Haffaf Esnafı Vakfı ve Faaliyetleri*, GOÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Tokat.
- Gürsoy, Ç. (2012), "Ömer Hüsameddin ve Mehmed Vahid Efendilerin Para Vakıflarının Muhasebesi 1902-1936", *VD.*, 37, Ankara, 167-192.
- Hızlı, M. (2003), "Bursa Mahkeme Sicilleri Rehberi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 12, Sayı 1, 367-426.
- İnalcık, H. (1960a), "XV. Asır Sanayi ve Ticaret Tarihine Dair Vesikalar", *Bellekten*, Cilt XXIV, Sayı 93, Ankara, 45-102.
- İnalcık, H. (1960b), "Bursa and the Commerce of the Levant", *Journal of Economic and Social History of the Orient*, III, 2, Leiden, 131-147.
- İnalcık, H. (1969), "Capital Formation in the Ottoman Empire", *The Journal of Economic History*, XXIX, 97-140.
- Kalyoncu, H. (2015), "Ehl-i Hiref-i Hassa Teşkilatının Osmanlı Kültür ve Sanat Yaşamındaki Yeri ve Önemi", *The Journal of Academic Social Science Studies International Journal of Social Science*, Number: 33, 279-294.
- Kaya, S. (2013), "Para Vakıflarının Nakit İşletme Yöntemleri", *İlmi Etütler Derneği Vakıf, Hukuk ve Toplum Seminerleri*, İlmi Etüt Derneği (İlem), 20 Nisan 2013, İstanbul, (sözlü sunum).
- Keleş, H. (2001), "Osmanlılarda 19. Yüzyıldaki Para Vakıflarının İşleyiş Tarzı ve İktisadi Sonuçları Üzerine Bir Çalışma: Karacabey (Mihaliç) Kazası Örneği", *G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21, (1), 189-198.
- Kırımtayf, S. (1996), *XV ve XIX. Yüzyıllar Arasında Osmanlı Saray Sanatı Teşkilatı*, İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul.
- Koyuncu Kaya, M.; Başol, S. (2017), "Osmanlı Bursa'sında Ermeni Kökçü Esnafı Hirfet Vakfı", *VD.*, Sayı 47, Ankara, 25-44.

- Koyuncu, M. (2008), *18. Yüzyılın İkinci Yarısı Osmanlı Esnafı, İstanbul ve Bursa Örnekleri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara.
- Koyunoğlu, H. H. (2008), "Para Vakıfları: Muhasebe Defterlerine Göre 17. Yüzyıl İstanbul Uygulaması", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 8, (1), 253-304.
- Kurt, İ. (2015), *Para Vakıfları: Nazariyat ve Tatbikat*, İstanbul.
- Orbay, K. (2007), "16. ve 17. Yüzyıllarda Bursa Ekonomisi: Sultan Çelebi Mehmed Yeşil İmaret'i'nin Mali Tarihi (1553-1650)", *OTAM*, Ankara, 125-158.
- Orbay, K. (2011), "Bursa'da Sultan II. Murad Vakfı'nın Mali Tarihi (1608-1641)", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 23/1-2, 293-322.
- Orbay, K. (2012a), "Emir Sultan (Mehmed El-Buhari) Vakfı'nın Mali Tarihi (1608-1634)", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22 (22), Bursa, 23-42.
- Orbay, K. (2012b), "Orhan Gazi Vakfı'nın Mali Tarihinden Bir Kesit (1593-1641)", *VD.*, 38, Ankara, 65-84.
- Orbay, K. (2005), "Vakıfların Bazı Arşiv Kaynakları (Vakfiyeler, Şer'iyye Sicilleri, Mühimmeler, Tahrir Defterleri ve Vakıf Muhasebe Defterleri)", *Vakıflar Dergisi (VD.)*, 29, Ankara, 27-41.
- Orbay, K. (2010), "Yerel İktisadi ve Sosyal Tarih ve Kurumsal Tarih Kaynakları Olarak Vakıf Muhasebe ve Müfredat Defterleri", *XV. Türk Tarih Kongresi, (Ankara: 11-15 Eylül 2006), Kongreye Sunulan Bildiriler*, IV. Cilt, I. Kısım, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 813-823.
- Orbay, K. (2001), *Bir Kriz Döneminde Amasya'daki Sultan II. Bayezid Vakfı'nın Mali İdaresi (1594-1657)*, Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Özcan, T. (2003), *Osmanlı Para Vakıfları: Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Öztürk, F. (2016), *Sermaye, Borç ve Alacakları Açısından Bursa Esnaf-Tüccarı (1800-1839)*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yakınçağ Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Sivas.
- Pay, S. (2011), "Osman Gazi Vakfı'nın Muhasebe Kayıtları", *Uluslararası Orhan Gazi ve Dönemi Sempozyumu (8-9 Nisan 2011), Orhan Gazi ve Dönemi*, (Ed. İsmail Selimoğlu), Bursa.
- Şemseddin Sami. (2010), *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul.
- Yediyıldız, M. A. (2006), "Şer'îye Sicillerine Göre XVI. Asır Bursa Esnafıyla İlgili Bazı Tespitler", *VIII. Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarih Kongresi, 18-21 Haziran 1998, Bursa. (Papers of VIIIth International Congress on the Economic and Social History of Turkey)*, (Ed: Nurcan Abacı), Lulu Press, Morrisville, 131-138.
- Yediyıldız, M. A. (2003), *Şer'îye Sicillerine Göre XVI. Yüzyıl İkinci Yarısında Bursa Esnafı ve Ekonomik Hayat*, Arasta Yayınlar, Bursa.
- Yılmaz, F. (2010), *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul, 2010.